

2. TENDENCE KE KONTAKTNÍ POSLOUPNOSTI VĚTNÝCH ČLENŮ

2.1. Projevení tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů v památkách z 12. a 13. stol.

Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů je další gramatický činitel, který hraje významnou roli v lineárním uspořádání staroslověnských a pozdějších slovanských textů. Tento slovosledný faktor se projevuje jako snaha klást výrazy tvořící syntaktické dvojice do kontaktní pozice; jako princip „záležející v kladebí členů tvořících jednotky syntaktické (syntagmata) nebo morfologické (perifrastické formy) do bezprostředního susedství“ (Večerka 1984: 185). Např. v Lk 2:19 pozorujeme, že konstituenty atributivního syntagmatu tĺhnou ke kontaktní pozici. Nominální skupina, konstituovaná ze substantiva a kolektivního a ukazovacího zájmena, která plní funkci shodného přívlastku, je v řeckém textu přerušena vsunutým přísudkem (formou verba finita), čímž se zájmeno **вѣса** dostalo do distantní prepozice (ή δε Μαριαμ πάντα συνέτηρει τὰ ῥήματα ταῦτα, stejný je slovosled tohoto verše i v Ostromirově evangeliu a Assemaniho evangeliáři: **вѣса сѣблюдааше глы снн**). V Mariánském evangeliu a v pozdějších středobulharských a srbských prepisech evangelia upravují slovanští opisovači slovosled podle vzájemné členské příslušnosti jednotlivých větných členů tak, že kladou členy atributivního syntagmatu do kontaktní pozice:

Mar., Dobřejš., Dobrom., Van. **мариѣ же сѣблюдааше вѣса глы снн сѣблагаишти въ срдци своемь.** (srov. také novobulharský přepis tohoto verše: *А Мария спазваше всички тия думи и размишляваше за тях в сърцето си*).

Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů se projevovala pouze jako jisté tĺhnutí k lineární organizaci slovanské věty. Byla narušována jednak kolizí

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

s jinými slovoslednými principy interně jazykovými, jednak tlakem externím, tj. v překladech – působením slovosledu cizojazyčných předloh, hlavně řecké (Večerka 1988: 205). Naším cílem je zjistit, v jakých syntagmatech a s jakou důsledností se tento princip uplatňoval; do jaké míry používali slovanští opisovači tento postup ve svých textech, byť se v řečtině a v Mariánském čtveroevangelii vyskytovaly konstrukce podřízené jiným slovosledným faktorům. Budeme také sledovat kolizi různých slovosledných faktorů v jednotlivých syntagmatech a také to, jestli se jednotlivá evangelia vyznačují určitými rysy, které je nějakým způsobem vydělují od ostatních sledovaných památek.

Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů byla zvláště silná v **syntagmatech atributivních**. Projevuje se nezřídka změnou slovosledu ve staroslověnských prepisech tak, aby bylo kontaktního řazení dosaženo i za řecké syntaktické páry s jednotlivými členy v distantní pozici (Večerka 1988: 200). Např. část verše Mt 18:19 **аште дѣва отъ васъ съвѣшгаете на зєми** v Mariánském, Vračanském a Banickém evangelii, jak uvádí R. Večerka (Večerka 1988: 200), je vytvářena posloupností jednotlivých členů v souladu s jejich vzájemnou větněčlenskou příslušností na rozdíl od řečtiny ἐὰν δύο συμφωνήσωσιν ἐξ ὕμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, kde je syntagma ἐὰν δύο ἐξ ὕμῶν přerušeno predikátem ο συμφωνήσωσιν.

Nejčastěji jsme kolísání ve slovosledu, způsobené touto slovoslednou tendencí, pozorovali u atributivních syntagmat s neshodným genitivním atributem, u syntagmat složených z podstatného jména a číslovky a také v apozičních slovních spojeních. Např. v Mt 10:42 v Dobřejšově evangelii dal slovanský opisovač neshodný přívlastek **Ѡ малѣиныхъ сиѣхъ** do prepozice v rámci nominální skupiny (na rozdíl od řecké předlohy), což není jeho obvyčejná poloha, a tím narušil kontaktní posloupnost větných členů. V Mariánském a Miroslavově evangelii je naopak slovanský text námi sledované tendenci podřízen. V Banickém evangelii v tomto verši chybí substantivizovaná číslovka **єдино҃го**:

Mt 10:42

Mar., Mir., Grig. **И иже колиждо напоитъ єдино҃го отъ малѣиныхъ сиѣхъ. чашѣ стоудєнты воды. Тѣкмо въ ѣма оученика. Ѡминь гла҃вмъ не погоубитъ мѣзды своєѣ.** (za NTG καὶ ὅς ἂν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων), Vrač. **И иже колиждо напоити єдино҃го Ѡ сиѣхъ малѣиныхъ. чашѣ стоудєнты воды. Тѣкмо въ ѣма оуч ꙗника. Ѡминь аминь гла҃ вамь. не погубитъ мѣзды своѣ.**

Dobřejš. **И иже колиждо напоитъ Ѡ малѣиныхъ сиѣхъ єдино҃го. чѣшѣ стѣдєнты воды. Тѣкмо въ ѣма оученика. не погоубитъ мѣзды своѣ.**

Se stejným jevem se setkáváme i v dalších dvou uvedených verších – v Mt 25:45 ve Vračanském evangelii slovanský opisovač tuto tendenci porušil (bylo to možná

způsobeno snahou o dodatečnou archaizaci, aby se tím text posunul stylově výše – o tomto faktu pojednáváme dále), kdežto v Lk 17:2 v Kjustendilském evangeliu opisovač postupoval opačně a upravil slovosled podle sounáležitosti větých členů. O atributivních syntagmatech tohoto typu jsme se zmínili v podkapitole o postavení neshodného přívlastku; zařadili jsme je také sem, protože se domníváme, že příčinou změny slovosledu v konkrétních verších je právě dodržování/porušování této slovosledné tendence v organizaci věty:

Mt 25:45

Mar., Dobřejš., Mir., Van. **тъ҃гда отъвѣщаатъ имъ ꙗ҃ла. Ѥмнѣ ꙗ҃ла вамъ. Понеже не сътвористе единомуу отъ сихъ меньшихъ ни мнѣ сътвористе.**
(za NTG ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων)

Vrač. **тогда Ѡвѣщаетъ имъ ꙗ҃ла. Ѥмнѣ ꙗ҃ла вамъ. Зане створисте ꙗ҃ сихъ меньшихъ единомуу. мнѣ не сътвористе.**

Lk 17:2

Mar., Dobřejš., Dobrom., Van. **оунѣ емоу би было. Ѥште би камень жръновны възложенъ на вышъ его. ꙗ҃ въврѣженъ въ море. Неже да сканѣдалисаатъ малыхъ сихъ единого.** (za NTG ἢ ἵνα σκανδαλίση τῶν μικρῶν τούτων ἓνα)

Kjust. **Ѥне ꙗ҃моу би было. Ѥще би камень жръновны възложенъ на вышъ его. ꙗ҃ въврѣженъ въ море. Неже да съблзнить ꙗ҃диноꙗ ꙗ҃ малыхъ сихъ.**

Slovanští opisovatelé z tohoto období prováděli různé opravy textů, při nichž transformovali určité řecké konstrukce, ale občas se setkáváme i s takovým jevem, kdy tito písaři přizpůsobovali slovosled slovanských textů řeckým slovosledným modelům, a to tím způsobem, že zaměňovali čistě slovanské konstrukce za takové konstrukce, které přidávaly textu příchuť vyššího stylu. Setkáváme se i s takovými případy, kdy se ve středobulharských památkách určitý syntaktický rys prezentuje ve své starší, archaičtější formě (Mirčev 1958) – jinak řečeno v pozdějších památkách se vyskytuje archaičtější slovosledný model, který porušuje kontaktní řazení větých členů. V těchto případech jde možná o záměrnou archaizaci a individuální stylizaci textů opisovatelem. Tendence k členské sounáležitosti se tu pravděpodobně porušuje úmyslně (jde o stylistický záměr – opisovatelé se snažili dát slovanskému textu punc vyššího stylu a používali takové konstrukce, které byly typické pro řečtinu a o kterých předpokládáme, že v té době v živém jazyku neexistovaly). Nelze však tvrdit, že takováto záměrná archaizace je prováděna důsledně v rámci jednotlivých evangelií; objevuje se spíše sporadicky a žádný slovanský opisovač se k ní nepřikláněl důsledně. V dalších uvedených verších např. pozorujeme, že v Dobřejšově a Vračanském evangeliu (na rozdíl od ostatních památek a dokonce od řecké předlohy) jsou členy atributivního syntagmatu v distantní pozici

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

(v Lk 22:14 v Dobřejšově evangeliu je vsunut nepřímý předmět **съ нимъ**, v Ja 11:2 ve Vračanském – predikát **болѣаше**):

Lk 22:14

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. **и егда бѣсть година възлеже. и оба на десѣте апостла съ нимъ.** (za NTG καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ)

Dobřejš. **егда бѣсть година възлеже. и оба на десѣте снимъ апостла.**

Ja 11:2

Mar., Dobřejš., Dobrom. **бѣ же мариѣ помазавъшиѣ ѿ мироу. и отъръши носѣ власы своими. еѣже братръ лазарь болѣаше.** (za NTG ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

Vrač. **бѣ же мариѣ помазавъшиѣ ѿ миромъ. и отъръши носѣ его власы своими. еѣже братъ болѣше лазарь.**

Dodatečnou archaizaci pozorujeme i v jiném typu atributivních syntagmat – v syntagmatech s kongruentním atributem, který byl dále rozvit prostým nebo předložkovým pádem jména. V Mt 27:34 je atributivní syntagma roztrženo slovesem **пити**, čímž se rozvitý atribut dostal do distantní polohy:

Mt 27:34

Mar., Dobřejš. **даша емоу оцѣтъ пити съ злъчыж смѣшънъ.**

Mir., Vrač., Ban. **даша емоу пити щецѣтъ съ жлъчнж смѣшень.** (za NTG ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν οἶνον μετὰ χολῆς μεμιγμένον)

Zvláštní pozornost jsme věnovali syntagmatům obsahujícím posesivní zájmeno, protože posesiva ve staroslověnštině silně tíhla ke kontaktní pozici vůči řídicímu substantivu (Večerka 1988: 200, Noha 1971). Jak ve staroslověnštině, tak i v pozdějších památkách byla tato syntagmata pravidelně rozdělována větnou enklitikou, pokud stála na větném incipitu (o postavení enklitik, která porušují kontaktní posloupnost větných členů, pojednáváme dále). Je zajímavé, že v mladších památkách u trojčlenných atributivních syntagmat konstituovaných z determinovaného jména, posesivního zájmena a dalšího kongruentního atributu (frekvence těchto konstrukcí je v evangelních textech značná) jsme nezaznamenali žádnou změnu. R. Večerka (Večerka 1988, Večerka 1989) uvádí několik slovosledných modelů těchto syntagmat, které existují ve staroslověnštině (***рабъ мои добръни**, ***добръни рабъ мои**, ***добръни мои рабъ**, ***мои рабъ добръни**, ***рабъ добръни мои**, ***мои добръни рабъ**) a ukazuje i frekvenci jejich výskytu. Očekávali jsme, že typy, které se vyskytují v menší míře nebo jenom ojediněle (***мои добръни рабъ**, ***рабъ добръни мои**, ve kterých je posesivum v nepříznivé distantní pozici), se změní na typy frekventovanější (***рабъ мои добръни**, ***добръни рабъ мои** s kontaktní postpozicí posesiva vzhledem k determinovanému jménu, což by byla pozice bezpříznaková, srov. Večerka 1979b) a že se

ustálí jednotný slovosledný model těchto struktur, totiž s kontaktním postavením posesivního zájmena, jenže v excerpovaných evangeliích byl v těchto konstrukcích vždy dodržován slovosled nejstarší sledované památky (totiž Mariánského čtvero-evangelia), ať už byl jakýkoliv. Je pravděpodobně, že se slovosled v syntagmatech tohoto typu měnil a ustálil teprve v některých pozdějších památkách.

V současné bulharštině má obvyklý slovosled těchto syntagmat tuto podobu: **kongruentní atribut** (přídavné jméno, ukazovací zájmeno aj.) – **posesivum – určované substantivum**, srov. novobulharský překlad veršů Mt 7:24 *И тѣѣ, всеки, който чуе тия мои думи и ги изпълнява...* Mt 5:14 *Също така нека свети вашата виделина пред човеците, за да виждат добрите ви дела...* Lk 1:72 *За да покаже милост към бащите ни, и да си спомни светия Свой завет...*

Stejně tak jsme předpokládali, že ve sledovaných památkách dojde k unifikaci slovosledu i u jiného typu atributivních syntagmat – těch se shodným přívlaskem, rozvitým buď prostým, nebo předložkovým pádem jména. R. Večerka uvádí možné slovosledné varianty ve staroslověnštině (Večerka 1988: 187, Večerka 1989: 93): *архирен пришьдъшен къ н'емоу, *къ н'емоу пришьдъшен архирен, *архирен къ н'емоу пришьдъшен, *пришьдъшен къ н'емоу архирен, *пришьдъшен архирен къ н'емоу, *къ н'емоу архирен пришьдъшен. Očekávali jsme rovněž, že se u těchto syntagmat změni typu méně frekventované (*пришьдъшен архирен къ н'емоу, *къ н'емоу архирен пришьдъшен – distantní pozice větých členů spojených rekcí pravděpodobně nebyla přijatelná, protože vzájemná spjatost členů syntaktických párů by tak byla méně zřetelná než mezi členy spojenými kongruencí, srov. Večerka 1988: 204) v typu s častějším výskytem (*архирен пришьдъшен къ н'емоу, *къ н'емоу пришьдъшен архирен, *архирен къ н'емоу пришьдъшен, *пришьдъшен къ н'емоу архирен), nebo že se bude vyskytovat převážně jeden slovosledný model. Ve sledovaných evangeliích se slovosledné změny v takovýchto syntagmatech nevyskytovaly často, kromě toho vždycky alternovaly s nejfrekventovanějšími typy (kontaktní model *архирен пришьдъшен къ н'емоу se měni na rámcový *архирен къ н'емоу пришьдъшен a opačně), ale nelze však určit, který z nich převládal:

Lk 7:32

Mar., Kjust., Van. подобни сжтъ отроциштеть сѣдѣштеть на тръжништѣхъ.
и пригласяжштеть дроугъ дроуга.

Dobrom. подобни сжтъ дѣтеть на тръжништѣхъ сѣдѣщеть. и възгласяжштеть дроугъ дроуга. (za NTG ὁμοιοὶ εἰσὶν παιδίους τοῖς ἐν ἄγορᾷ καθημένοις)
Mt 11:16

Mar., Dobrejš., Grig., Van. подобень естѣ дѣтищемъ сѣдѣштеть на тръжништѣхъ. и же възгласяжштѣ дроугомъ своимъ. (za NTG ὁμοία ἐστὶν παιδίους καθημένοις ἐν ταῖς ἀγοραῖς)

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

Мір. подоуьнь єсть дѣтемь на тръжицихъ сѣдещимь. ѡже възглаголають другомь своимь.

Mt 9:9

Mar., Grig., Vrač., Ban. и прѣхода ѿсѣ отъ тоудж видѣ чѣлка. На мѣтѣнници сѣдѣца.

Мір. и прѣходе ѿсѣ. видѣ чѣлка. сѣдѣца на мѣтѣнници. (za NTG εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον)

Jediná změna jiného druhu, kterou jsme v takovém syntagmatu zaregistrovali, byla v Mt 15:27 v Dobřejšově evangeliu, kde je – jak předpokládáme – způsobena buď snahou o dodatečnou archaizaci, anebo importovaná z odlišné řecké předlohy:

Mt 15:27

Mar., Мір., Vrač., Ban. она же рече єи. Ибо и пси ѣдатъ отъ кроупиць падаѣж штихъ съ трапезы господєи своихъ. (za NTG ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν)

Dobřejš. она же рече. єи гѣ. Ибо и пси іадѣтъ ѿ кроупиць падаѣжцихъ гѣна своего трапезы.

Do současné bulharštiny se taková syntagmata překládají konstrukcí s vedlejší větou: Mt 15:27 ...и кученцата ядат от тѣрохите, който падат от трапезата на господарите им, Lk 19:38 ...благословен Царят, който иде в Господното име.

Ve sledovaných památkách pozorujeme velmi často odchylky od původního řeckého textu nebo od starších památek **v rámci predikátu**. V přísudku, pokud je vytvářen dvěma nebo více konstituenty, je rovněž patrná snaha slovanských opisovačů umísťovat tyto konstituenty do bezprostřední blízkosti. V dalším uvedeném verši pozorujeme, že autoři jak staroslověnského překladu evangelia, tak jeho pozdějších slovanských prepisů zde postupovali samostatně, rozuměj: nezávisle na řecké předloze. Všechna slovanská evangelia už změnila slovosled řeckého originálu tak, aby oba konstituenty (sponové sloveso **єсть** a jmenná část predikátu **нарицаемое**) byly v kontaktní pozici:

Mt 27:33

Mar., Dobřejš., Мір., Vrač., Ban. и пришедъше на мѣсто нарицаемое голѣгота. Ѣже єсть нарицаемое кранево мѣсто. (za NTG ὃ ἐστὶν Κρανίον Τόπος λεγόμενος)

Ne všude se to ale projevuje důsledně. Na dalších uvedených příkladech je vidět, že výše zmíněná tendence – aby členy predikátu byly situovány vedle sebe – se sice projevuje, ale v různých slovanských prepisech pozorujeme určité kolísání;

mezi konstituenty predikátu jsou vsunuty další větěné členy, v těchto případech by se dalo uvažovat i o vlivu odlišných slovosledných činitelů (např. snaha opisovače o určitý důraz). V žádném ze sledovaných evangelií se neprosazuje jednotný slovosledný model. V rámci jednoho evangelijního přepisu se ve verších v bezprostřední blízkosti vyskytují různé slovosledné varianty, což jen dokazuje neustálenost slovosledu v rámci víceslovného predikátu:

Mt 20:26

Mar., Mir., Ban. нѣ иже аще хощеть вѣштнн бѣти въ васѣ. да вѣдетъ вашъ слоуга.

Grig. нж иже хощеть ѡт васѣ вѣштнн бѣти. да вѣдетъ всѣмъ слоуга.
(za NTG ἄλλ' ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι)

Mt 20:27

Mar. и иже аще хощеть въ васѣ бѣти прѣдѣннн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.
(za NTG καὶ ὅς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος. ἔσται ὑμῶν δοῦλος)

Mir. иже аще хощеть бѣти старѣн ꙗ васѣ. вѣди вамъ рабѣ.

Grig. иже аще въ васѣ кто хоще бѣти прѣднн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.

Ban. и иже аще хощеть бѣти въ васѣ прѣднн. да вѣдетъ вашъ рабѣ.

Další zajímavá tendence, která se ve zkoumaných památkách objevuje, je skutečnost, že ta slova, která plní **stejnou syntaktickou funkci ve větě**, tíhnou k tomu, aby zaujala kontaktní postavení, na rozdíl od znění řecké předlohy. Na případy, které by zaznamenávaly opačnou tendenci (kdy v řečtině jsou takovéto větěné členy vedle sebe, ale ve slovanském přepisu evangelia – v distantní pozici) jsme nenarazili. V Lk 8:25 v Miroslavově evangeliu se oba nepřímé předměty dostaly do kontaktní pozice a sloveso, které zaujímá v ostatních památkách interpozici mezi nimi, se nachází za nimi. Se stejným jevem se setkáváme i v dalším verši – Lk 19:45, kde je mezi předměty v Mariánském čtveroevangeliu i v řeckém originálu příslovečné určení místa, na druhou stranu v Kjustendilském evangeliu jsou oba předměty v kontaktním postavení:

Lk 8:25

Mar., Kjust., Dobrom., Ban. кто оубо съ естъ. ꙗко и вѣтромъ велитъ и водѣ. и послоушають его. (za NTG ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι)

Mir. кто оубо съ естъ ꙗко вѣтромъ и водѣ велитъ. и послоушають его.

Lk 19:45

Mar., Dobrejš., Dobrom., Ban. и вѣшедъ въ цркъвѣ. начатъ изгонити продажштѣмъ въ неи и коупоужштѣмъ. (za NTG ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ κα ἄγορ ἄζοντας)

Kjust. и вѣшедъ Исъ въ цркъвѣ начатъ изгонити продажщнхъ и коупоужщнхъ въ неи.

2.2. Zachování řeckého slovosledu

Na slovosled ve staroslověštině měla silný vliv řečtina. Vliv řecké syntaxe na výstavbu staroslověšské věty je bezpochyby značný, protože systém věty ve staroslověštině ještě nebyl úplně ustálen. Zvláště silný byl vliv řeckého literárního (spisovného) jazyka (jazyka s vyspělou gramatickou strukturou). Tento vliv se projevoval „jak v rovině *parole*, jako příklon ke znění řeckých předloh v aktu překládání, tak i v rovině *langue*, jako působení řečtiny na vytváření a uspořádání jazykového systému, kterých se pak jako hotových prostředků užívalo i v dílech originálních, nepřeložených“ (Večerka 1980: 85). Konstrukce řeckých vět se stala oporou pro modelování staroslověšské věty (Dogramadžieva 1968), protože, jak zdůrazňuje J. Bauer, „čím menší má však spisovný jazyk kontakt s živou mluvou a čím méně je nástrojem původní literární tvorby, tím více přijímá z vyspělejšího jazyka, který je pro něj vzorem, tím snadněji se mu ve svých konstrukcích přizpůsobuje“ (Bauer 1972: 47).

Jak již bylo uvedeno, vliv řeckých předloh se projevoval zejména ve figuře zvané **hyperbaton**, tj. ve vyumělkovaném odtržení členů atributivního syntagmatu interpozicí jiného větného členu nebo jiných členů, např. Lk 19:16 Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **҃и. манаѣь тѡѡѣ . і . прѣдѣла манаѣь.** za NTG κύριε, ἡ μὲν σου δέκα προσηργάσατο μὲνᾶς (Večerka 1988: 206). I. Duridanov (Duridanov 1957) nazývá tuto figuru „syntaktický kalk“ – přesný syntaktický paralelismus mezi řeckým a staroslověšským textem, mechanické „přesouvání“ syntaktických konstrukcí z řeckého originálu.

Lk 19:16

Mar. **прѣде же прѣвты ҃ла. ҃и. мѡнаѣь тѡѡѣ прѣдѣла десѣть мѡнаѣь.**

Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **прѣде же прѣвты ҃ла. ҃и. манаѣь тѡѡѣ . і . прѣдѣла манаѣь.** (za NTG κύριε, ἡ μὲν σου δέκα προσηργάσατο μὲνᾶς)

Podobné poruchy kontaktního řazení větných členů, třebaže vzniklé cizím vlivem, byly charakteristickým rysem staroslověštiny. Pro svou nápadnou odlišnost od živého jazykového úzu na kterékoli části slovanského jazykového teritoria se jeví jako zcela knižními staroslověšskými neologismy, nesoucí výrazné znaky funkčního stylu literárního (Večerka 1988: 207). Důkazem o intenzitě tohoto vlivu je fakt, že se tato figura se používá dosti často i ve středobulharském období.

2.3. Kolize různých slovosledných principů

Interferenci interních slovosledných principů vyvolávaly především potřeby aktuálního členění větného, které mohly vést jak ke změně uzuálního pořadí členů

syntagmatu, tak k jeho roztržení a přenesení některé jeho části na příznaková místa věty, tj. na větý incipit nebo finále. Informace novější, aktuálnější se klade na konec promluvy (Večerka 1988: 206). Někdy je velmi složité pojednávat o aktuálním členění ve staroslověštině a v slovanských památkách z 12. a 13. století (nemůžeme rozpoznat např. réma jakožto nositele intonačního centra věty), protože nemáme k dispozici informace o intonačních charakteristikách těchto textů, ale přece jenom můžeme zobecnit, že principy aktuálního větého členění jsou nejzřetelnější v podobenstvích a v epické části evangelia, zatímco v kázáních je nacházíme obtížněji (Bujukliev 1980a: 103). Vlivem aktuálního větého členění na slovosled obecně se podrobněji zabýváme ve zvláštní kapitole.

Nejčastěji se ve sledovaných evangelních prepisech setkáváme s takovými slovoslednými změnami, ve kterých kontaktní posloupnost větých členů byla porušena snahou opisovače o aktualizaci určité části verše. Takové případy se vyskytují v celkem 17 příkladech.

V dalším uvedeném verši je změna slovosledu v Dobrejšově evangeliu možná způsobena snahou o záměrnou archaizaci, ale podle mne jde spíše o vyjádření předčasného rématu, tj. pozorujeme nekoncové, středové postavení rématu výpovědi. Tento slovosledný obrat je poměrně častý v řeči mluvené (Večerka 1984: 190), ЦСРТВИЕ НБСНОЕ nese nejvyšší stupeň komunikativní dynamičnosti (což vyplývá i z kontextu předešlých veršů), a proto v ostatních evangeliích zaujímá absolutní finální postavení (což je vlastně obyčejná, bezpříznaková poloha pro tento element promluvy, v případě, že se jedná o komunikativně nejzávažnější část sdělení):

Mt 18:3

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. аще не обратите сѧ и вждете ꙗко дѣти. не имате вѣнити въ цсртвие нбсное. (za NTG οὐ μὴ εισέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν)

Dobrejš. аще не вбратите сѧ и вждете ꙗко и дѣти. не имате въ цсртвие нбсное внити.

Lk 8:51

Mar. пришедь же въ домъ не да никомоуже вѣнити токмо петрови. и ноаноу и иѣковоу.

Dobrejš., Dobrom., Ban. пришедь же въ домъ не да никомоу внити съ собож токмо петрови. и ноаноу и иѣковоу.

Kjust., Mir. пришедь же вдомъ не да внити никомоуже съ собож тꙗкмо петроу и наковоу и иваноу. (za NTG οὐκ ἄφῆκεν εἰσελθεῖν τινα σὺν αὐτῷ)

Vrač. пришьдь же въ домъ и не да внити съ собож нікомѡже тꙗкмо петроу. и ноаноу и наковѣ.

Další pole slovosledného napětí vytvářela kolize tendence ke kontaktní posloupnosti větých členů s principem rytmické organizace věty. Enklitika, která sama

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů

nejdou nositeli slovního přízvuku, se totiž jak ve staroslověnině, tak v pozdějších slovanských prepisech evangelia kladou za první přízvuchné slovo věty nebo větného úseku, a to i tehdy, narušili se tím těsné spojení syntagmatické dvojice. Např. enklitika slovesná – tvary pomocného slovesa **БЪТИ** v opisném perfektu a kondicionálu, a enklitika zájmenná – **МИ, ТИ, СИ, МА, ТА, СА, ЪЖ** atd., která tvoří syntagmatickou dvojici se slovesem, mohla stát jak v kontaktní pozici s ním, tak i v distantní pozici za prvním přízvuchným slovem na větném incipitu podle tzv. *Wackernagelova zákona* (o tomto pravidlu o postavení enklitik v indoevropském aspektu srov. Wackernagel 1892). Je zajímavé, že se střetání těchto dvou slovosledných principů ve sledovaných evangelních prepisech objevuje velmi zřídka. V excerpovaných textech jsme nenašli žádný příklad, kde by se změnilo postavení nějaké příklonky ve srovnání se staršími prepisy evangelia a kde by se zároveň porušila členská sounáležitost větných členů. I když v pozdějších památkách pozorujeme, že např. atributivní syntagma může být roztrženo třeba verbem finitem za účelem dosažení vyšší stylistické roviny textu se snahou napodobit často využívaný slovosledný model řecký (což se zrovna v příslušeném verši v řeckém originálu nebo v starších památkách nevyskytuje), není takovéto syntagma nikdy roztrženo enklitikou slovesnou nebo zájmennou. Na základě excerpovaných textů můžeme zobecnit, že v pozdějších slovanských památkách si tyto dva slovosledné principy nekonkurují. Jen další uvedený příklad by se dal považovat za důkaz snahy nechat v bezprostřední blízkosti oba členy predikátu a zájmeno **СА** umístit do kontaktní postpozice:

Lk 13:11 (za NTG καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές)

Mar., Dobřejš., Kjust., Dobrom., Ban. **І НЕ МОГЪШТИ СА ВЪСКЛОНИТИ ОТЪНЖДЪ.**
Vrač. **и НЕ МОГЪШТИ ВЪСКЛОНИТИ СА ѠНЖДЪ.**

Větná enklitika **во, же** zaujímají obligatorně druhé místo ve větě (po prvním přízvuchném slově nebo slovní skupině). Jak ve staroslověnině, tak i v pozdějších slovanských památkách zaujímají toto místo důsledně, v excerpovaných textech jsme jinou pozici neregistrovali. Jediný verš, kde se vyskytlo kolísání pozice enklitiky **во**, je v Mt 15:2, kde ve všech slovanských prepisech, na rozdíl od textu řeckého originálu a Miroslavova evangelia, zaujímá **во** pozici až za tvarem verba finita. Možná by se tady dalo uvažovat o určité snaze ke kontaktní posloupnosti záporné částice **не** a slovesa **омъываѣтъ** jakožto součásti predikátu, ale postavení enklitiky se tady také řídí obecně slovanským pravidlem o postavení enklitik, takže o nějaké kolizi těchto dvou slovosledných principů by se dalo uvažovat jen těžko:

Mt 15:2

Mar., Dobřejš., Grig., Ban. **НЕ ОМЪЫВАѢТЪ ВО РЖКЪ СВОИХЪ ЕДА ХЛѢБЪ ЁДАТЪ.**
Mir. **НЕ ВО ВЪМЪЫВАЮТЪ РЖКЪ СВОИХЪ. ЕДА ХЛѢБЫ ЁДЕТЪ.** (za NTG οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν)

Pozice těchto větných enklitik se v pozdějších památkách nemění – je zajímavé, že i když třeba od sebe odtrhují členy atributivního syntagmatu, které se nachází na větném incipitu, v pozdějších prepisech zachovávají v rámci takového syntagmatu svoji interpozici (např. Mt 26:32 Mar., Dobřejš., Mir., Vrač., Ban. **по въскрѣсноу же моему**, Lk 1:24 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **по сиѣхъ же днехъ** Lk 1:26 Mar., Dobřejš., Dobrom., Vrač., Ban. **въ шесты же мѣсцы**) – jako by měl v takových případech rytmický slovosledný faktor primární roli a princip členské sounáležitosti se mu podřizoval. Ve zkoumaných textech nikdy nebyl slovosled takovýchto atributivních syntagmat upraven podle tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů a tato větná enklitika nebyla v rámci té které věty nikdy dána do jiné pozice. Lze konstatovat, že enklitika **во** a **же** zaujímají vždy druhé místo po prvním přízvučném slově, přestože se tím porušuje kontaktní posloupnost větných členů. O postavení enklitik pojednávám podrobněji v kapitole o rytmických faktorech působících na slovosled ve staroslověnských a pozdějších srbských a bulharských památkách.

Z níže uvedené statistiky je patrné, že ve sledovaných evangelních prepisech se změny slovosledu motivované tendencí ke kontaktní posloupnosti vyskytovaly poměrně často. Odchytky od znění řecké předlohy, ve kterých pozorujeme tíhnutí větných členů jednotlivých syntagmat ke kontaktnímu postavení, se vyskytovaly už v nejstarší zkoumané památce – Mariánském čtveroevangeliu. Časté jsou i v dalších památkách – vyskytovaly se totiž v každém z excerpovaných slovanských textů, nejvíc však v Dobřejšově a Miroslavově evangeliu. Ve všech jsme rovněž zaznamenali případy, kdy byla tendence k členské sounáležitosti porušována, ačkoliv ani staroslověnský text, ani řecká předloha k tomu podnět nedávala, v některých evangeliích dokonce počet příkladů tohoto typu převyšuje počet změn ve prospěch kontaktního postavení členů syntagmat (např. ve Vračanském a Banickém evangeliu), což se dá chápat jako projev snahy slovanských opisovačů přidat sakrálním textům určitou příchuť vyššího stylu. V některých evangelních prepisech je počet příkladů, které odráží tyto dvě opačné tendence, vyrovnaný (např. v Dobřejšově a Grigorovičově evangeliu). Do následující tabulky zařazuji jenom ty případy, v nichž jde téměř jistě o dodržování nebo porušování tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů; nezařadili jsme sem např. ty případy, při nichž se slovosledné změny nedají jednoznačně vysvětlit nebo zdůvodnit a o kterých se domnívám, že vliv na slovosled mohly mít i další slovosledné faktory (nejčastěji aktuální členění větné).

2. Tendence ke kontaktní posloupnosti větých členů

Název evangelia	Počet provedených změn ve prospěch kontaktního řazení větých členů na rozdíl od řecké předlohy (progresivní tendence)	Počet provedených změn s porušením kontaktního řazení větých členů, třebaže v řečtině jsou v kontaktní pozici
Mar.	4	3
Dobřejš.	5	5
Mir.	6	2
Grig.	2	2
Kjust.	3	2
Dobrom.	1	1
Vrač.	3	4
Ban.	4	8
Celkový počet	28	27